

Erdélyi Örmény Gyökerek

Füzetek

Fővárosi Örmény Klub időszaki kiadványa I. évfolyam 1997/1. szám 1997.március

Születésnapra

Egy évvel ezelőtt indítottuk be a Fővárosi Örmény Klubot, amely azóta is minden hónap 3. csütörtökén megnyitja kapuit és szeretettel várja örmény származású, valamint az örménység iránt szimpátiát érző barátait.

Az első születésnap feljogosít arra, hogy számadást tegyünk, elértük-e azt a célt, amit magunk elé tűztünk. Mit tettünk jól és mit rosszul, betöltöttük-e azt az űrt, ami a háború utáni évtizedekben keletkezett, amikor is az itthoni örmény közösségi élet egyre jobban beszűkült, majd teljesen meg is szűnt. Azt hiszem, nem lehetünk elégedetlenek. A kezdeti szorongások után biztosan állapíthatjuk meg, hogy a klub törzsközönsége kialakult és egyre inkább jelentkezik az örmény kultúra iránt érdeklődő nem örmény származásúak érdeklődése is. Köszönhető ez a témaválasztásoknak is, amely az örmény kultúra sokszínűségét kívánja nemcsak az örmény származásuakkal, de a hazánkban élő többi nemzetiséggel is megismertetni.

A klub nemcsak a kultúra terjesztését hivatott szolgálni, hanem az ilyen fajta társasági élet iránti igényt kívánja feleleveníteni, vagy - ha kell - elültetni az emberekben, az örmény közösségen belül és kívül. A közös gyökerek, a közös emlékek felidézése, vagy megismerésének igénye - szerény véleményem szerint - segít elviselni a mai kor sokszor elviselhetetlen nehézségeit s ha csak ennyit tettünk, nem lehetünk elégedetlenek. Az a néhány óra, amelyet így együtt töltünk - az egyre nagyobb létszámú látogatottságot figyelembe véve - arra utal, hogy célunkat elértük. Az egyre több fiatal részvétele pedig felcsillantja a reményt, hogy lesz folytatója az örmény gyökerek ápolóinak.

Mi is történt az egy év alatt ?

1996. március 21-én - önzetlen baráti segítséggel - a La Paella étterem különtermében találkoztunk először, amikor egy ismerkedési estet rendeztünk kis kiállítással egybekötve.

Áprilisban az 1915-ös Genocidiumra emlékeztünk verssel, prózával, zenével.

Májusban a gyergyószentmiklósi születésű magyarörmény Vákár Tibor okleveles építésmérnököt és képzőművészt köszöntöttük 88 éves születésnapja alkalmából. A Vele folytatott riport - életéről és munkásságáról -, a köszöntésére válogatott versek és zene megható pillanatokat szerzett mindannyiunknak.

Júniusban a magyarörmény művész testvérpárt, Moldován Stefániát és Moldován Domokost ismerhettük meg közelről, akik megkapó közvetlenséggel és humorral beszéltek életükről, művészi hitvallásukról.

Júliustól már a Magyarok Háza V. ker. Semmelweis u. 1-3. I.emeleti zeneterme az ösze-
szejövetelek színhelye. Első alkalommal Fancsali János magyarörmény zenetörténész
előadását hallhattuk "Kitekintés a magyarörmény zenei életbe: Viski János zeneszerző"
címmel. A bemutatott zenei anyag a kevesek által ismert, de méltán büszkeségre okot
adó és méltatlanul elfelejtett zeneszerzőt ismertette meg velünk.

Augusztus a költészet jegyében telt el. Az örmény írásbeliségtől kezdve Gevork Emin,
Hovhannesz Tumanjan költészetén keresztül egy kerekasztal beszélgetésen láttuk ven-
dégül Lászlóffy Aladár kolozsvári, Juhos Kiss János, Diramerján Artin és Bedőné Ötves
Margit budapesti örmény származású költőket.

Verseiket fiatal színművészek tolmácsolásában hallhattuk. Az estet Juhos-Kiss János és
Udvari Hajnalka akvarelljeinek kiállítása foglalta méltó keretbe.

Szeptemberben a Nagybányai Festőiskola centenáriuma alkalmából emlékeztünk a ma-
gyarörmény festőművész Hollósy Simonra, a festőiskola megalapítójára. Jakobovits
Miklós nagyváradi festőművész vetített képes tartalmas előadása, majd Fancsali János
zenetörténész előadása a századforduló nagybányai zenei életéről - Csasz Anna, Hol-
lósy Kornélia és Hollósy Simon zeneművészi szerepét méltatva - méltán keltett nagy el-
ismerést magas színvonalával. Az est varázsát emelte néhány valódi nagybányai fest-
mény kiállítása is.

Októbert az örmény építészetnek szenteltük. 11-én nyitottuk a Magyar Építészek Szö-
vetségével közösen rendezett Vákár Tibor Örmény építészet c. kiállítását a Magyar Épi-
tészek Szövetsége székházának Kós Károly termében. Dr. Guzsik Tamás építészettörté-
nész kitűnő szakmai megnyitója méltatta Vákár Tibor művészetének az örmény, a ma-
gyarörmény építészzel foglalkozó alkotásait. A kiállítást a művész személyes tárgyai,
emlékei tették igazán meghitté, melyet a DUNA Televízió is megtisztelt, interjút készít-
ve a művésszel.

A kiállítás ideje alatt a 17-i klubdélutánon Miklósi Sikes Csaba, a sümegi Kisfaludy
Múzeum igazgatója tartott diavetítéssel egybekötött előadást Örmény építészet Erdély-
ben címmel. Megismerhettük az erdélyi örmény települések szerkezetét, őseink által la-
kott csodálatos épületeket, feladatot kapva azok megmentéséért tenni valamit. Az igen
színes előadást nem egyszer szakította meg közösségünk tagjai felkiáltása, gyermekkori
színhelyei felismerésekor.

November 21-én nyitottuk meg a Honfoglalás 1100 éves évfordulója alkalmából "Ve-
lünk élő kultúrák: Örmények" c. átfogó kiállításunkat az örménység történetét, ősi kul-
túráját, a diaszpórák életét, az egyházat, a hazai magyarörménység tárgyi emlékeit be-
mutatva, kiemelt helyen ismertette az örmény származású politikusokat, tudósokat, mű-
vészeket, a 48-as szabadságharc örmény hőseit. A közel 250 látogató- csak a megnyitó
napján - méltán töltött el bennünket büszkeséggel, mert bizonyította az örménység irán-
ti szimpátiát is, amelyet megvédeni és megtartani mindannyiunk kötelessége. A kiállí-
tást a DUNA TV is bemutatta.

Decemberi összejöveteleink a Karácsony jegyében telt, dr. Sasvári László Egyházak és
karácsony c. előadását hallhattuk igen nagyszámú érdeklődés mellett.

1997. **Januárban** elméleti erdélyi utazásokon vettünk részt, dr. Szarka György vetített-képes színes kalauzolásában, amelynek élő folytatását szervezzük a nyári időszakra. Ezt követően, Vissi Zsuzsanna, a Magyar Országos Levéltár főlevéltárosa avatott be a családfa-, és levéltári kutatás rejtelseibe.

Februárban Dr. Magyar István Lénárd egyetemi tanár előadásában az örmények ősi történelmével foglalkozott, Örmények szerepe Bizáncban címmel, amely a 301-1045 közötti időszak örmény történelmét ölelte át (a kereszténység felvételétől Áni annexió-jáig). Ezen az előadáson bizonyossá vált, hogy az örménység története igen nagy érdeklődést váltott ki a mai fiatalság körében is, akik szép számmal jelentek meg a rendezvényen.

Terveink az 1997-es évre is hasonlóak, bővebben erre a következő számunkban fogunk kitérni.

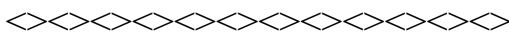
Arra gondoltunk, hogy az elhangzott előadások rövidített anyagát rendszeresen megjelentetjük, feleleveníteni az elhangzottakat, illetve megőrizni a jövőnek az értékes előadásokat. Minden számban egy régi és egy új előadást fognak találni, amelyek mellett lehetőség nyílik hozzászólások, kérések, észrevételek megjelentetésére is. Programajánlatok, beszámolók, családkereső szolgálat mind-mind belefér a klub FÜZETEK-be, amelyek szerkesztését a klubtagok maguk vállalják.

Az elmúlt év sikerein megerősödött hittel kívánok minden kedves Klubtagnak boldog születésnapot!

Budapest 1997. március 20.

dr. Issekutz Sarolta
a Klub háziasszonya

Szerkesztőség: 1922 Budapest Pf. 168.

dr. Sasvári László

EGYHÁZAK ÉS KARÁCSONY.

A "Betlehemben született és jászolba fektetett"- miként egy himnuszban szerepel - Jézus Krisztus feltámadása után parancsot adott apostolainak az Ő tanításának a hirdetésére. Így került a hagyomány szerint Bertalan Örményországba, Tamás Indiába, Márk Egyiptomba és még folytathatnánk! S az apostolok és a tanítványok vezetésével a Krisztus-követők közösségeket, gyülekezetet (eklézsia) alakítottak. Ám jó 300 év kellett, míg a mai értelemben ismert egyházszervezet létrejött, kifejlődött.

Ezt a fejlődést befolyásolták egyes népek hagyományai. Főleg a **görög** és a **latin** nyelvű kulturális környezet. Így jött létre

a görög vagy másként keleti egyház:

a latin vagy római, másként nyugati egyház.

De ezenkívül több jelentős ősi kultúra élt még !

Az egyház szempontjából itt elsőnek említendő az örmény. Világosító Szent Gergely megtérítette az **örmény** királyt, aki 298-ban államvallássá tette a kereszténységet. **Az első teljesen keresztény hitre tért nemzet a világon az örmény!** Sajnos azonban az örmény egyház fejlődése nem volt zavartalan, sokat kellett küzdenie a nemzetnek főleg a perzsákkal, de ez az idő adta a legtöbb örmény szentet. (Világosító Szent Gergelyen kívül Szahág, Meszrop, Vartan, Hripszime és társai). De a vészterhes idők nem tudták elsöpörni az örmény kultúrát. Létrejött az örmény írás. Sok könyvet megőriztek a keresztény ókorból, olyanokat, melyeket ma csak az örmény nyelven történt megmaradás útján ismerünk.

Most szóljunk a többi, kisebb keleti egyházzal is. (Íme majd látjuk: a keleti egyház fogalma nemcsak a görögre, hanem az többekre vonatkozik)

A **szír** kultúra hagyományvilága az alapja a különféle szír egyházaknak. Nagyon sokszínű a történetük. Legalább ötféle fajtája van. Ha a mai állapotukat nézzük, egyes jellemző országokhoz kötve, a következők:

- szír **jakobiták** (Jakab nevű patriarkájukról elnevezve) **Szír**ia;
- szír **maroniták** (Szent Maronról elnevezve) **Libanon**;
- szír **káldok** (a káldeusokról elnevezve) **Irak** és **Perzsia**;
- szír **malabárok** (a Malabár partvidékről elnevezve) és egy későbbi águk, a szír **malankárok - India**.

Az ősi egyiptomi kultúra talaján:

- **koptok** (Egyiptom nevének rövid alakjából) **Egyiptom**;
- s térítésük nyomán: **etiópok - Etiópia**.

Az indiai szíreknek és az etiópoknak még számtalan csoportjuk van részben a népesség szétvándorlása, részben belső küzdelmek következtében.

A kisebb keleti egyházak leválása az egyetemes kereszténységről az V. században következett be. Az egyháznak mint intézménynek a fejlődésével a hittudomány is fejlődött, s elkezdtek a tanítást értelmezni, magyarázni. Egyesek emberi módon gondolkodtak, mintegy kihagyva a vallásból az isteni eredetet, s a hittitkokat emberi értelemmel próbálták megmagyarázni. Mindez 313 után következett be, mikor Nagy Konstantin szabadságot adott az egyháznak.

A IV. sz. elején **Ariusz** alexandriai pap Krisztust csak embernek tartotta. (Egylényegűe az Atyával = homousziosz, vagy csak hasonló = homoiusziosz, azaz, mintegy életvitelével érdemelte ki, Isten Fia legyen. A 325-ben és a 381-ben összeült zsinat úgy fogalmazott, hogy Krisztus egyszerre Isten és Ember.

Voltak más hitmagyarázatok is. A **monofiziták** azt vallották, hogy Krisztus csak Isten, vagyis csak isteni természete, azaz egy természete van (monofizis = egytermészet). A **nesztoriánusok**, Nesztor patriarka követői, szétválasztották Krisztusban az istenit és az emberit, s ennek következtében azt tanították, hogy Mária nem Istenszülő, csak Krisztusszülő. A nesztorianizmust az efezusi zsinat (431), a monofizitizmust a kalcedoni zsinat ítélte el (451). A kisebb keleti egyházakból a káldok és a malabárdok csatlakoztak a nesztorianizmushoz. A többiek monofiziták lettek. (A maroniták nem teljesen, mert ők eredetileg nem egy természetet, hanem csak egy akaratot tanítottak Krisztusban. Ez az irányzat a monotheizmus.) Az örményeket is monofizitaként tartják számon, ők ebbe véletlenszerűen sodródtak bele, mert a perzsákkal való háborúk miatt nem tudtak résztvenni 451-ben a zsinaton. Később azonban bekerültek monofizita szokások az örmény szertartásba, pl. a kehelybe csak bort öntenek, vizet nem. (A bor Krisztus istenségét, a víz emberségét jelképezi.)

Mindegyik keleti egyháznak osztályrészül jutott az üldözés. Ebben egymást túlszárnyalták a perzsák, az arabok és a törökök. Ha ma egy-egy kis létszámú egyházat látunk, ez csak mai állapot, mellyel szemben gazdag múltjuk és történetük van. Nagyon jelentéktelen ma a szír káld egyház. A VI-XIV. század között hatalmas volt, élénk missziót folytatott, egészen Kínáig, (sőt más irányban még Madagaszkárig is) eljutott. Egyes kutatók a tibeti buddhista kolostorokban a harangozást és a tömjénezést szír káld hatásnak tartják.

Bekövetkezett 1054-ben a görög szertartású és a latin szertartású egyház szétválása. Ám az utóbbi, a nyugati egyház sem kerülte el az osztódásokat. A legmeggrázóbb a reformáció volt, mely 1517-ben kezdődött, némi előzmények után (pl. huszitizmus).

Beszélhetünk a német reformációról: **Luther Márton - evangélikus egyház**; a svájci-ról: **Kálvin János - református egyház**; az angolról: **VIII. Henrik - anglikán egyház**. De megjelennek kisebbek is: az **unitáriusok**, akik nem vallják a Szentháromságot, a **baptisták**, akik csak felnőtteket keresztelnek.

A reformáció egyházait **protestáns** egyházaknak nevezzük, eme elnevezés onnan ered, hogy Luther hívei tiltakoztak = protestáltak a német birodalmi gyűlés döntése ellen, mely megtiltotta a prédikálást. A protestáns egyházak közül egyesek sok régi formát, hagyományt megőriztek (anglikánok, evangélikusok), mások a teljes dísztelenségre, egyszerűsége törekedtek (reformátusok, unitáriusok).

Az angol nyelvterületen, főleg Amerikában számtalan újabb válfaj jelent meg:

- a **methodisták**, akik bizonyos gyakorlatok, metódusok szerint élik meg vallásosságukat;
- az **adventisták**, akik próbálják Krisztus második eljövételének az idejét meghatározni;
- a **pünkösdisták**, akik a Szentlélek újabb eljövételét várják;

Van olyan is, mely katonai formában szervezi meg egyházi életét: **üdvhadsereg**. A legutóbbi zsinatoknak is megvan az ellenzékük: az 1871-es I. vatikáni zsinatnak az **ókatolikusok**, a II. vatikáni zsinatnak meg különféle tradicionalista csoportok, köztük a legismertebbek Lefebre érsek követői.

Nézzük most az örménység útját, nagyvonalakban, főleg a magyarsággal kapcsolatosan !

Az örmény egyházhoz tartozott eredetileg a grúz egyház is, de az idővel átvette a görög szertartást. A középkori örmény királyság, mely a XIII. században szűnt meg, a kereszt-háborúk idején igyekezett Nyugattal kapcsolatot teremteni. Formailag is közeledtek. Például a püspökök e kortól mind a mai napig a római egyházban használatos püspöksüveget és pásztorbotot használják. Az ősi keleti korona és a kígyós pásztorbot megmaradt az apáti rangú papság (vartabed) jelvényének.

A liturgiát (a misét) is a római formákhoz igazították. Ha külsőleg nézzük, ma az örmény mise felépítésében a rómaihoz hasonlít, de szövegében görögös, sok párhuzam is van.

A Nyugattal való kapcsolatnak egyik eredménye, hogy ma az örménység egyrésze (kb. 10 %-a) **örménykatolikus**. A királyság bukása után sokfelé vándoroltak szét az örmények. A XIII. századra megy vissza a lemergi örménykatolikus érsekség eredete is. Ez a második világháború végéig állott fenn. (Egykori székesegyháza ma a lemergi múzeum ikontára!) Az örménykatolikuság életében jelentős szerepet játszott a XVIII. század elejétől a **mechitarista** rend. Mechitar nevű pap alapítása, a név jelentése. vigasztaló. A rend sok vándorlás után Velencében lelt otthonra. A napóleoni időkben szétválás történt. A szerzetesek egyrésze Triesztbe, majd Bécsbe költözött. (A velenceieknek Erzsébetvárosban volt kolostoruk, míg a bécsiek Budapestet látták el.) Mind **Velence**, mind **Bécs** ma is jelentős örmény kultúrközpontok.

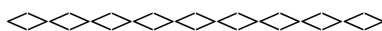
Magának az örmény ortodox (gregoriánus vagy luszavorcsagan = megvilágosított) egyháznak a szervezetét nagyon tönkretették az üldözések. Ma két **katholikosz** (egyetemes főpásztor) áll az élén. A jelentősebb és valóságos hatalmat gyakorló **Ecsmiadzinban** van, a másik inkább csak névleges: Szíriában. Két patriarka is van: **Konstantinápolyban** és **Jeruzsálemben**, kevés hívővel. Ma az örmény egyház mindenütt megtalálható a világon. Sajnos a megoszlás is. Pl. Los Angeles-i örménység négyfajta egyházi szervezethez tartozik ! A protestáns egyházak is toboroztak híveket. A század elején az üldözések következtében egy német evangélikus lelkész, **Johannes Lepsius** segíteni próbált, s evangélikus missziók, iskolák, árvaházak keletkeztek örménylakta vidékeken. (Ehhez mások is csatlakoztak, de kb. 2-3 % lett protestánssá az örménységből.)

Ejtsünk mostmár szót az örménység és a magyarság kapcsolatáról. Térítettek az örmények a vándorló magyarok között, és sok feljegyzés van öseinkről az örmény krónikákban. Van olyan vándorláskori temető, melyben az antropológiai leletek 51 %-ban armenoid jelleget mutatnak. Az örmény építészeti jellegzetességeket a magyarok magukkal hozták. Ilyen jellegzetességek felfedezhetők két korai Árpád-kori, Heves megyei

templomon: Feldebrő, Tarnaszentmária. A középkorban (XIII. sz.) Esztergomban volt örmény kolónia. A török időkben sok helyen az örményeket a **görögökkel együtt** említik. A tokaji görög kereskedők kiváltságlevelét a XVII. században I. Lipót király adta ki "görög, rác és örmény" kereskedők részére. Egy tokaji barokk kapu felett látható a kereskedőtársulat jelvénye, a tokajiak örmény-görög kereskedőjelvényként ismerik. Borovszky Sámuel Zemplén megyei monográfiájában a tokaji ortodox templomot örmény templomnak nevezi. Érdekes, hogy a legjelentősebb tokaji kereskedőcsalád neve: Karácsonyi ....

Kár, hogy Erdélyben csak a 4 ősi - az 1671. évi beköltözés utáni - alapítású egyházközség volt és van, továbbiak alapítására nem nyílt lehetőség. (Ennek oka szerintem az, hogy az erdélyi püspökség újabbak alapítását a múltban nem igen pártfogolta, s ennek oka az eltérő liturgikus nyelvben keresendő, amikor még latin volt a római katolikus mise nyelve !) Az Erdély szerte szétszóródott, illetve még az Alföldre is eljutott örménység nagy része római katolikussá lett. (Jóllehet az un. elkeresztelés egyházjogilag még senkit sem tesz át a másik szertartásba !)

De bármilyen egyházhoz is tartozunk, a karácsony azért közös ünnepünk. Az ortodox örmény egyház összevontan ünnepli a vízkereszttel. A görög egyház zsolozsmájában vannak olyan énekek, melyek fényesebb ünnepnek nevezik a vízkeresztet. A nép azonban szereti a karácsonyt és ragaszkodik hozzá. A magyarországi görög katolikus gyakorlatban élnek olyan karácsonyi énekek, melyeknek megvan a ruszin és a román megfelelőjük is. Sok a népszokás: betlehemezés, pásztorjátékok, kántálás. Az etióp egyházban minden hónap végén megülik. A szentek közül Assisi Szent Ferenc igen szerette, 1223-ban az itáliai Greccio városka mellett egy barlangban ő állított először betlehemet. Az evangélium szerint az angyalok így énekeltek karácsony éjszakáján: **Dicsőség a magasságban Istennek és béke a földön és jóakarát az embereknek!** A békeségnek és jóakarátnak kell összekötnie minket embereket, s így valósul meg az Isten dicsősége is.

Dr. Magyar István Lénárd:

ARMÉNIA ÉS BIZÁNC

(Az örmények szerepe Bizáncban)

I. rész.

A kereszténység felvételétől Áni annexiójáig (301-1045)

Az örmény történelem alakulását nagymértékben befolyásolta, hogy az Ararát és környéke, az örmény fennsík a mindenkori nagyhatalmak ellentétes érdekszférájában terült el, s ütközőzóna volt az Eufrátesz és a Kaukázus között, mind a rómaiak és a perzsák, mind pedig Bizánc és az arab kalifátusok harcai során. Önálló állami létét időről időre a

környező "szuperhatalmak" ideiglenes meggyengülése, a pillanatnyi erő-egyensúly-politika tette lehetővé.

A külső, politikai tényezőktől azonban - legalábbis kulturális téren - nagymértékben sikerült függetlenné válnia az örményeknek a IV. század elején a kereszténység felvételével. Nemzeti függetlenségük elvesztése idején ez tette lehetővé újjászületésüket, a klasszikus görög-római kultúra és a mesésen csillogó Kelet világának határmezsgyéjén.

1. A kereszténység felvétele.

A Martyrologium Romanum őrzi azt a hagyományt, hogy az örmények számára elsőként Szt. Bertalan apostol hirdette az evangéliumot az Eufrátesz kanyarulatától északra, s a kíséretében Mezopotámia apostolát, Szt. Tádét is említi.

Később Antiochia és Alexandria fűzi szorosabbra kapcsolatait az örmény kereszténységgel.

A kereszténység felvételére Arméniában 301-ben került sor, amikor III. Tiridat király egész népével együtt megkeresztelkedik, rokonának, "Világosító" Szt. Gergelynek a hosszas térítőmunkája következtében. Ezáltal Arménia lett az első, hivatalosan is keresztény állam, messze megelőzve Nagy Konstantin híres milánói ediktumát, amelyben 313-ban vallásszabadságot biztosított a római birodalom eddig üldözött kereszténységének. Gergely a kappadókiai görög tradíciókat is közvetíti, s 305-re már be is fejeződött az örmények keresztény hitre térítése. Példájuk hamarosan követésre talált a szomszédos grúzoknál is: Kartli királya, Mirian, Szt. Nino királynő hatására népével együtt felveszi a kereszténységet 318 körül. 337-re Nyugat-Grúzia is kereszténnyé lett, s így a kaukázusi népek is beléptek a kereszténység népes családjába a IV. szd. első felében.

325-ben, a niceaeai I. egyetemes zsinaton már az örmények és a grúzok is képviseltetik magukat. Az örmények képviselőjében Arisztakész püspök van jelen, Világosító Szt. Gergelynek, Arménia első "katholios"-ának a fia és utóda.

Ez a korszak egyúttal az örmény kultúra első felvirágzásának a korszaka is. Ekkor fordítják le görögből és szírből a Bibliát, s a kialakuló örmény liturgia kappadókiai görög tradíciókat, antiocckiai és edessziai szír elemeket ötvöz egyé örmény nyelven. A mindehhez szükséges írásbeliséget az örmény ABC megalkotásával Meszrop Mastoc szerzetes munkássága nyújtja 404-406 között, sőt, még a grúzok is nekik köszönhetik írásukat (xucuri).

2. A perzsa uralom árnyékában.

Arménia kulturális fejlődésére azonban árnyékként nehezült az ország felosztása 387-ben a rómaiak és a parthusokat felváltó újperzsa Szaszanida birodalom között. Az Eufrátesz nagy kanyarulatától nyugatra eső területek római fennhatósága alá kerültek és betagozódtak az Impériumba (Arménia I-IV.), míg az örmény területek 3/4 -e perzsa kézre

került. A perzsák 428-ban detronizálták az utolsó örmény uralkodót, IV. Artaseszt, megszüntetve ezzel az örmény királyság intézményét, s a helyére katonai kormányzót, helytartót neveztek ki. Az u.n. "marzpan"-ok közt azonban nemcsak perzsákat, de örményeket is találunk, s ez időnként elviselhetőbbé teszi függetlenségük elvesztését. Hamarosan azonban súlyos megpróbáltatások következnek az örmények történelmében.

II. Jesdgerd perzsa "nagykirály" a század közepén megpróbálja kiirtani az örmény kereszténységet, s egyúttal a perzsa zoroasztrizmus, a tűzimádó mazdeizmus felvételére próbálja kényszeríteni őket. A másfél évszázada már keresztény örmények azonban a kitört keresztényüldözésre felkeléssel válaszolnak. Vallási és nemzeti szabadságharcuk élére Vardan Mamikonjan állt. Az avarajri síkon 451-ben lezajlott ütközetben győzött a perzsa túlerő, s az örmény nemesség színe-virága a csatatéren maradt. Maga Vardan Mamikonján is elesett. Az ezután bekövetkezett szörnyű megtorlásra, - amelyről a kortárs krónikás, Elise Vardapet számol be - az örmények újabb felkeléssel válaszoltak 482-ben, melynek élére Vardan unokaöccse, Vahan Mamikonjan állt. Az örmények ezuttal komoly sikereket könyvelhettek el maguknak: a perzsa nagykirály Vahant nevezte ki helytartóvá, egyúttal vallásszabadságot és belső autonómiát biztosítva az örményeknek. A katolikus székhelye átkerült a perzsa területen lévő Dvin-be, ahonnét kb. 920-ig irányítja az örmény egyház életét. Dvinben tartották meg az első örmény nemzeti zsinatot 505/506 között, s ez végzetes következményekkel járt az örmény kereszténység további történetére nézve.

Az örményeket politikai történelmük alakulása akadályozta meg abban, hogy püspökei résztvehessenek a kereszténység további egyetemes zsinatain, s az örmény egyház így fokozatosan elszigetelődött. 431-ben az Efezusban összeült II. "oikumenikus" zsinatról maradtak távol, ahol a Jézus Krisztus személyét szétszakító túlzó racionalista filozófia elvekből kiinduló nesztoriánizmus ügyében született elmarasztaló döntés. De pontosan 20 évvel később távol kellett maradniuk a Kalkhedonban 451-ben összeült egyetemes zsinatról is, ahol a korábbi tévtannal szöges ellentétben álló monofizitizmust ítélték el. Ekkor zajlott ugyanis az örmények élet-halál harca az avarajri síkon a perzsák ellen. De ugyanekkor vívták a catalaunumi csatamezőn 451-ben Attila és a nyugatrómai Aétius is eldöntetlen ütközetüket, melynek tétje a Nyugatrómai Birodalom agóniájának negyedszázados elodázása lett. 476-ban azonban elbukott a nyugati birodalomrész, és Itáliát 493-ban Nagy Theodorik ostrogótjai özönlik el, Hispániában pedig a vizigótok alapítanak önálló germán királyságot. A Keletrómai Birodalom viszont a monofizitizmus révén belülről, lélekben hull darabokra, szeparatizmusuk 200 év alatt az iszlám hódítást könnyítve meg. A nesztoriánusok pedig Perzsiába menekülnek Bizánc elől, ahol Ktesiphon központtal létrehozzák saját missziós egyházukat.

A monofiziták megnyerésére Zenon keletrómai császár Akakiosz konstantinápolyi pátriárkával egyetértésben 482-ben közzéteszi a "Henoktion"-t, amelyben Kalkhedon feláldozásával megtilt minden további krisztológiai vitát. Az ekkor kirobbant "Akakiosz-féle skizma" 519-ig tartott Konstantinápoly és Róma között. Az örmények második felkelése éppen ekkor zajlott Vahan Mamikonjan vezetésével a perzsák ellen. Így érthető, hogy Dvinben 505/506 során az örmény nemzeti zsinat a Henotikon elfogadása mellett

döntött. Emellett 519 után is kitartottak, mindmáig. /554-ben pl. a második Dvin-i zsinaton ismételten elutasították a kalkhedoni zsinat határozatait. 725/26-ban a Mantzikert-i zsinaton proklamálták az örmény és a szír egyház unióját, bár elvetették az extrém monofizita tanítást is. 969-ben az Áni-i zsinaton újból elutasították a kalkhedoni formulát. / Mivel a perzsa kereszténység nesztoriánussá lett, Bizánc pedig Kalkhedon pártjára állott, mindkét ellenségének a teológiai nézeteit el kellett az örmény egyháznak utasítania. Nyilvánvaló politikai okok sodorták bele az örményeket a szakadásba, amikor a Henotikon szellemében a kisebbik rosszat választották, saját kereszténységük védelmében. Nem adatott meg számukra az, hogy vitatkozhassanak Jézus Krisztusról, az örmények történelmi sorsa ehelyett Krisztus követése lett, a Via Dolorosa egyre újabb és újabb stációján...

3. Az arab invázió: a félhold árnyékában

Az elveszített örmény függetlenség számára a VII. szd. elején, Hérakleiosz bizánci császár perzsa háborúi során csillant fel újból a reménység. A két ősi ellenfél végső, évszázados csatáját vívja egymással. A látóhatár peremén, Arábia felől azonban új szereplők jelentkezték a történelem színpadán. 622-ben még Mohamed fut Arábiában, egy évtizeddel később azonban ellenfelei futására kerül sor ...Bizánc és Perzsia évszázados viszálya a nevető harmadik, az arabok javára dől el, akik tüneményes gyorsasággal foglalják el az egész Közel-Keletet, 634-től kezdődően, Bizánc és Perzsia örökébe lépve. 654-ben Armenia számára is beköszöntött az újabb rabság két évszázada az arab invázió kezdetével.

Bizáncot a perzsa háborúk teljesen kimerítették, csak Kis-Ázsiában sikerült az arab áradatnak gátat vetnie. A VII.szdz. során a régi provinciarendszer helyén kialakulnak az új katonai-adminisztratív területi egységek, az u.n. "thema"-k, amelyeknek a paraszti milíciájára támaszkodik Bizánc Anatólia védelme során. Az egyik ilyen thema : Armeniakon. Amint neve is jelzi, lakossága jelentős mértékben örményekből állt, s az Eufrátesz, Kappadókia és a Fekete-tenger között terült el. Stratégiai elhelyezkedéséből adódott a politikai jelentősége is. Az itt élő örmények közt nagyon sok Kalkhedon-párti akadt, hiszen a Henotikon elvben ebbe az irányba is nyitva kapta a kaput, csak a vitát tiltotta Jézus Krisztus istenségének és emberségének az egymáshoz való viszonyáról. Nyitva állt az út akár a legmagasabb egyházi és katonai tisztségek elnyerésére, Armeniakon thema főparancsnokai, "sztratégosz"-ai közülük kerültek ki.

Ugyanakkor a perzsa uralmat felváltó arab emírek meghagyták érintetlenül a helytartók rendszerét, csak a "marzpan"-ok helyét most az "ostikan"-ok (voszdigánok) foglalják el, akik Dvin-ből kormányozzák az arab "Arminiya" provinciát. Az iszlám fanatizmus a perzsa tűzimádókon is túltett, s a büntető expedíciók és deportálások során az örmény nemesség is a hódítók vallási türelmetlenségének lett nagyrészt az áldozata.

A VIII. szd. első harmadában Bizánc belesodródott az arab háborúkkal párhuzamosan a képrombolás közel másfél évszázados barbárságába (730-843). Az ikonok tisztelete körül kirobbant belső harc mindkét oldalán örményekkel is találkozunk. Közülük az egyik, Armeniakon thema sztratégosza, Artabaszdosz volt, a fiatal, képromboló V. Kons-

tantin császár sógora. Átmeneti sikereit az indokolta, hogy az ikon-kultusz védelmezőjeként lépett fel, s ez őt 742/43 során eljuttatta egészen a császári trónig: 16 hónapon át egy örmény származású katona ült ellencsászárként Bizánc trónján.

813-ban újból örmény származású császár ült Bizánc trónján: a képrombolást a IX. szd. elején felújító V.(örmény) Leó, akit 820-ban ellenfelei a karácsonyi liturgia végzése során a Hagia Sophia oltára előtt gyilkolják meg.

A képrombolás másfél százados krízisének 843-ban a paphlagóniai örmény származású Theodóra császárné, Theophilosz császár özvegye vetett véget. A képtisztelet végleges győzelmével Bizánc képtisztelőbb lett, mint valaha.

Időközben az arab hódítás lendülete is megtört. 750-ben az Omejjád-dinasztia bukásával az arab centrum az Abbaszida-kalifátussal Bagdadba helyeződött át. Ez lényeges könnyebbséget jelentett mind Bizánc, mind az örmények számára. Ilyen körülmények között kerülhetett sor az örmény függetlenség kivívására és az önálló örmény királyság restaurációjára 859-ben, amelyet a Mamikonjan család kihalása után a legnagyobb főúri család, a Bagratidák valósítanak meg.

4. A független Arménia: a Bagratida dinasztia (886-1045) uralma idején.

A bagdadi kalifa 885-ben kénytelen volt elfogadni I. Asot Bagratuni örmény királlyá választását. A következő évben I. Basileios bizánci császár is királyi koronát küldött neki, s ezáltal teljessé vált az örmény királyság nemzetközi elismerése. Elhagyták a nehezen védhető Dvin-t, és a nyugati határ mentén fekvő Áni lett 961-től az új örmény főváros: az "1001 templom városa". Közel két évszázadra ismét virágba borulhatott a keresztény örmény kultúra. Bizáncban 867-ben az u.n. "makedon dinasztia" került a hatalomra I. Basileos trónralépésével. A dinasztia története mindvégig párhuzamosan halad a "Bagratidák történetével, távozásukra is történelem színpadáról közel egyidőben kerül sor. Arméniában a Bagratidák kénytelenek megosztani a hatalmat a főúri családokkal, akik önálló részfejedelemségeket alkotnak, s a király csak "primus inter parcs". De nem jobb a helyzet Bizáncban sem, ahol a törvényes makedon dinasztia időről-időre csipkerózsika-álomba kényszerül szenderülni, hogy a császári trónt a dinasztiaiba beházasodott sógorok foglalják el hosszú időre. Ezek között a X. szd. során két örmény is akadt, akik bizánci császárként írták be nevüket a történelem lapjaira.

Az örmény befolyás érvényesülésére elsőként már a X. sz.d. fordulója előtt került sor: Bölcs Leo örmény szeretőjének az apja, Stylian Zautzes személyében. Érdekes módon írta be a nevét a magyar történelembe is: a bolgár kereskedőket kitiltotta Konstantinápolyból, akik megemelt vámtételek mellett csak Thesszalonikében jelenhettek meg áruikkal. A bolgár uralkodó erre megtámadta Bizáncot, Bizánc segítségül hívta a magyarokat, Simeon pedig a besenyőket uszította a magyarokra, s ezzel az etelközi magyarság 895/96 során megkezdte a honfoglalását a Kárpát medencében.

A bolgár veszély a kiskorú VII. (Biborbanszületett) Konstantin idején még fenyegetőbbé vált. Ilyen körülmények között érthető az egykori örmény paraszt fiának, Romeros Lekapenos-nak a tüneményes pályafutása. Először a bizánci flotta drungáriosza, főpa-

rancsnoka lesz, majd innét egyenes út vezet VII. Konstantin védnökeként a császári trónig (920-44). I. Romanos császárt a bizánci történelem nagy uralkodói közt tartja számon az utókor.

Hasonló "beházasodás" révén kerül a század második felében a bizánci trónra I. Joannes Tzimiskes (969/76), ebben az évszázadban ő már a második örmény származású bizánci uralkodó. I. Romanoshoz hasonlóan ő sem feledi származását, s agrárpolitikájukban kiemelt figyelemmel fordulnak a Bizánc gazdasági és védelmi erejét jelentő kisbirtokos katona-parasztok érdekeinek védelme felé. Tzimiskes igyekszik jó viszonyt ápolni a Bagratida uralkodókkal, amint azt III. Asot örmény királyhoz a Szentföldről írott levele tanúsítja.

Ezzel azonban az ezredfordulóra véget is ér a két keresztény állam jóviszonya. Bizánc sorra hódítja meg a kisebb örmény részfejedelemségeket és határait ismét egészen az Eufráteszig tolja előre. IX. Konstantin (Monomachos) alatt 1045-ben Ani bizánci anektálásával véget ért a Bagratidák uralma, s vele együtt a független Arménia történelme is hosszú időre a múlté ...

Ennek a kornak a hatyúdalát jelenti a "magányos misztikus" : Grigor Narekaci (945-1003) csodálatos költészete, "Beszélgetés a szív mélyéből Istennel".

"Hallgasd meg, Isten, Minden lélek és test királya, Áldottadnak vallomását... Adj áldást, hogy szándékkodra És tetszésedre vihessem végbe A Könyörgések és Siralmak Általam megkezdett Könyvét.. Kisded munkám ne legyen meddő, Mint rossz föld a magvetőnek. Add Uram, ne történhessék, Hogy vajúdjak és ne szüljek,	Hogy sírjak és ne könnyezzek, Hogy elmélkedve ne sóhajtsak, Hogy beborulva ne záporozzak, Hogy útnak eredve célba ne jussak, Hogy hozzád kiáltva meg ne hallgattassak, Hogy rimánkodva észre ne vétessek, Hogy panaszkodva ne sajnáltassak, Hogy esedezve mit se kapjak, Hogy áldozva lángot ne fakasszak, Hogy téged látva üres kézzel menjek, Hallgass meg. amíg semmit se kérek."
---	--

(Schütz Ödön: Hajk és Bél harca, i.m. 130.)

Irodalom:

1. G.Ostrogorsky: History of the Byzantine State. Oxford 1968
2. A.L. Vasiliev: History of the Byzantine Empire I-II. 324-1453
3. The Oxford Dictionary of Byzantium I-III. Oxford 1991
4. Hajk és Bél harca. A régi örmény irodalom kincsestára I. (szerk. Dr. Schütz Ödön) Szombathely 1995.
5. Az életadó oszlop. Georgiai szentek és vértanúk legendái. (szerk. Bíró Margit) Szombathely 1990.

6. Timkó Imre: Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest 1971.
7. Szántó Konrád: A katolikus egyház története I. Budapest 1983.
8. Jean - Pierre Mahé: Armenie: Das Land, die Menschen und ihre Geschichte
In: Armenien. Wiederentdeckung einer alten Kulturlandschaft.
Museum Bochum 1995